

Nowy Targ, 10 kwietnia 2026 r.

Dr hab. Anna Mlekodaj
prof. ANS w Nowym Targu

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ewy Motyki-Sikory
pt. *Człowiek i świat rzeczy. Leksyka z zakresu kultury materialnej i jej społecznych aspektów
w XX-wiecznych pamiętnikach górali podhalańskich*

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Ewy Motyki-Sikory, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Młynarczyk, w najogólniejszym ujęciu wpisuje się nie tylko w żywotny nurt badawczy współczesnej dialektologii, obejmujący naukowy namysł nad przyczynami, postępem oraz konsekwencjami zjawiska, określanego ogólnie jako zanik gwar ludowych w Polsce (szczególnie po transformacji ustrojowej w 1989 roku), ale także w angażujący wiele środowisk proces utrwalenia i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Język jest najdoskonalszym sposobem przechowywania i transmisji holistycznej wiedzy o świecie, dzielonej przez wszystkich jego użytkowników. Jest także gwarantem jej żywotności. Jest wreszcie odzwierciedleniem wielu porządków świata, w którym wymiar aksjologiczny jest równie istotny, co symboliczny. Do tych właśnie wymiarów mowy mieszkańców Podhala, w najszerszym rozumieniu podjętego tematu, odniosła się Autorka recenzowanej pracy, poddając uważnemu oglądowi góralskie memoraty, powstałe w większości w latach 60. XX w., a zdeponowane głównie w archiwum Muzeum Tatrzańskiego. W węższym zakresie cele pracy sprowadzały się do analizy leksyki, wyekscerpowanej z tekstów podhalańskich pamiętnikarzy, pod kątem wyłaniających się z niej konstruktywów pojęciowych, a także próby opisanie wewnętrznej struktury pól tematycznych wyznaczonych przez następujące centra semantyczne: *człowiek, postawy człowieka wobec sytuacji materialnej, sytuacja, pożywienie, odzież, gospodarstwo domowe, gospodarstwo rolne*. Ze względu na ich niejednorodność, autorka wprowadziła dwa porządkujące obszary tematyczne, tj.: *Człowiek ze względu na sytuację materialną oraz aspekty sytuacji materialnej*, do których

odpowiednio przyporządkowano wcześniej wymienione pola o węższym zakresie znaczeniowym.

Struktura pracy

Przedstawiona do recenzji praca liczy łącznie 325 stron, z czego 302 zostały poświęcone na przedstawienie zasadniczego wywodu. Całość składa się z 8 rozdziałów, z których 7., zatytułowany *Pola tematyczne*, wprowadza odrębną wewnętrzną delimitację. Po przynoszącym cel pracy wstępie, w rozdziałach nr 2, 3 i 4, następuje obszerna prezentacja materiału badawczego, czyli góralskich pamiętników, które wybrano za źródło analizowanej leksyki. Autorka najpierw rozważa je na szerszym tle historii rozwoju polskiego pamiętnikarstwa chłopskiego, by następnie scharakteryzować odrębność zbioru, na którym oparła własne badania. Odrębność tę ujęła w trzech wymiarach: temporalnym, geograficznym i autorskim. Pierwszy odnosi się do perspektywy czasowej analizowanych pamiętników – wybrano te, które opisują rzeczywistość I połowy XX wieku, drugi ogranicza wybór do tekstów dotyczących Podhala, trzeci zaś zakłada, że pamiętnikarzami mają być autochtoni – rodowici górale. Każdy z tych wymiarów stał się zarazem wiążącym kryterium selekcji tekstu pod względem jego przydatności dla projektowanego badania. W jej wyniku baza materiałowa objęła oryginalne teksty, zgromadzone przez Włodzimierza Winclawskiego, a także noszący wyraźne ślady edycji maszynopis wspomnień Józefa Staszla oraz opracowany pod względem edytorskim i opublikowany tom wspomnień Franciszka Sikonia.

Po zaprezentowaniu źródeł, Autorka przedstawiła charakterystykę ich języka. Teksty góralskich pamiętników, jakkolwiek wszystkie skoncentrowane na podhalańskiej rzeczywistości I połowy XX wieku, nie są jednorodne. Część z nich konsekwentnie zapisano gwara, część polszczyzną ogólną w rejestrze potocznym z nie w pełni uświadomionymi wtrętami gwarowymi, część zaś tzw. interdialektem, będącym efektem przemieszania kodów. Ponieważ jednak żaden tekst nie był wolny od wpływów gwarowych, autorka przytacza zwięzłą charakterystykę gwary podhalańskiej.

Kolejną część, budującą tło dla zasadniczych rozważań, stanowi przedstawienie historycznego tła rzeczywistości opisanej w tekstach źródłowych. Zamysłem autorki było naświetlenie szerszego i obiektywnego kontekstu analizowanych pamiętników przez opisanie geograficzno-przyrodniczych warunków życia na Podhalu, a także wydarzeń historycznych, gospodarczych i społecznych, które miały istotny wpływ na życie jego mieszkańców. Perspektywa historyczna

opisu obejmuje okres od XIX wieku po lata 60. XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem czasu II wojny światowej oraz zmian, które nastąpiły po jej zakończeniu.

W kolejnych trzech rozdziałach (4., 5. i 6.) Autorka przenosi rozważania na grunt językoznawczy. Rozpoczyna od omówienia stanu badań nad językiem i kulturą podhalańską, koncentrując się przede wszystkim nad opracowaniami leksykograficznymi (w ujęciu historycznym), a także na innych opracowaniach dialektologicznych, skoncentrowanych na rekonstrukcji poszczególnych elementów tkwiącego w gwarach (głównie podhalańskiej) językowego obrazu świata. Kolejnym omówionym przez Autorkę aspektem badań był aksjologiczny wymiar gwary podhalańskiej, uwzględniający przede wszystkim konstytuującą ją zdolność do wartościowania rzeczywistości. Swoje rozważania kończy przeglądem prac poświęconych wielowymiarowemu związkowi gwary i jej tekstów z dziedzictwem regionu, zarówno w wymiarze materialnym, jak i duchowym. W kolejnym rozdziale Autorka przedstawi metodologiczne podstawy, na których oparła własne badanie. W centrum rozważań umieściła zagadnienia związane z ewolucją pojęcia pola semantycznego w kontekście historycznym, z uwzględnieniem ich zastosowania w badaniach nad diachronią języka w aspekcie rozwoju leksyki. Drugim istotnym obszarem dociekań był zakres pojęcia pola tematycznego w ujęciu Teresy Skubalanki i Teresy Smółkowej. W dalszej części Autorka koncentruje się na zagadnieniach granic pól semantycznych w kontekście takich zjawisk, jak polisemia, czy też problemów wynikających z cech konotacyjnych poszczególnych leksemów. Odnosi się także do kwestii związków frazeologicznych jako jednostek semantycznych. Ogólne rozważania Autorka kończy przyjęciem własnej perspektywy badawczej, częściowo fundowanej na koncepcji Ryszarda Tokarskiego. Za jej podstawę uznała podporządkowanie opisu pól semantycznych zarówno kategorii językowej, jak i pojęciowej, a także analizę relacji łączących jednostki współtworzące dane pole. Badanie pól semantycznych oraz ich wewnętrznej hierarchii Autorka potraktowała jako narzędzie pozwalające na odtworzenie kulturowej interpretacji opisywanego fragmentu rzeczywistości. W ten sposób lokuje swoją pracę w szerszym nurcie językoznawstwa kulturowego, zajmującego się ustaleniem związków między językiem, kulturą i poznaniem. Ostatni rozdział tej części został poświęcony wyłożeniu przyjętych reguł uporządkowania zebranego materiału. Autorka koncentruje się w nim przede wszystkim na zasadach ortografii i opisu leksemów w części materiałowej, znacznie mniej miejsca poświęcając pod tym względem równie istotnej dla całości części analitycznej. Ta dysproporcja budzi pewien niedosyt, ponieważ w zaledwie kilku zdaniach zapowiedziano szereg działań, które na tym etapie dobrze byłoby sprecyzować.

Druga, obszerna i zasadnicza część dysertacji została poświęcona prezentacji i analizie pozyskanego z opisanych wcześniej źródeł materiału leksykograficznego według przedstawionych w pierwszej części zasad. Swoje rozważania Autorka rozpoczyna od obszaru tematycznego zatytułowanego: *Człowiek ze względu na sytuację materialną*, wewnątrz którego wyróżnia pola: *Człowiek ubogi*, *Człowiek zamożny*, a także *Postawy człowieka wobec sytuacji materialnej*. W obrębie drugiego obszaru, opisanego ogólną nazwą: *Aspekty sytuacji materialnej człowieka* Autorka szczegółowo opisuje następujące pola: *sytuacja*, *pożywienie*, *odzież*, *gospodarstwo domowe*, *gospodarstwo rolne*. Każde z tych pól zostało opisane za pomocą szeregu subpól, oddających bogactwo ich tekstowych manifestacji. Całość wywodu zamyka podsumowanie, przynoszące tabelaryczne, liczbowe zestawienia haseł w obrębie każdego z opisywanych pól i subpól, rozważania dotyczące zaobserwowanych relacji semantycznych w obrębie pól (Autorka omawia kolejno: polisemię, synonimię, a także zaznaczając się w niewielkim stopniu holonimię oraz meronimię).

W dalszej części podsumowania Autorka analizuje poszczególne aspekty językowego obrazu świata, zrekonstruowanego w drodze przeprowadzonej analizy leksykalno-semantycznej. W konkluzji stwierdza, że obraz rzeczywistości góralskiego życia, wyłaniający się z tekstów pamiętników, pokrywa się z tym, jaki można znaleźć zarówno w opracowaniach historycznych i etnograficznych, jak i w poświadczeniach leksykograficznych. Całość rozważań Autorka zamyka porównaniem zebranego materiału z danymi słownikowymi, zawartymi w *Ilustrowanym leksykonie gwary i kultury podhalańskiej* J. Kaśia, *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza oraz w opublikowanej części *Słownika gwar polskich* Polskiej Akademii Nauk. Porównanie to pokazało, iż jedynie nieliczne jednostki leksykalne nie zostały odnotowane w wymienionych opracowaniach. Przypadki te Autorka poddała szczegółowej analizie. Tę część rozważań zamyka konkluzja potwierdzająca fakt, iż wyekscerpowany z tekstów źródłowych materiał leksykalny należy do trwałych pokładów gwarowej leksyki podhalańskiej.

Recenzowaną dysertację zamykają: wykaz skrótów, bibliografia, uwzględniająca prace drukowane oraz dostępne online, a także streszczenie w języku angielskim.

Ocena pracy

Przedstawiona do recenzji dysertacja charakteryzuje się przejrzystą i logiczną strukturą, dzięki której nawet tak obszerna, bo licząca aż 245 stron, a zarazem także bardzo szczegółowa część analityczna, nie ucierpiała na koherencji. Ponadto struktura całości wywodu została ujęta w

poglądowy schemat graficzny, który nie tylko pomaga zorientować się w kompozycji całości wywodu, ale także odzwierciedla zamysł badawczy oraz jego wewnętrzną architekturę. Pewne zastrzeżenia budzi fakt, że w rozdziale pt. *Charakterystyka źródeł* Autorka nie przedstawiła danych liczbowych, dotyczących materiału badawczego. Znajdujemy je dopiero w podsumowaniu pracy. Tymczasem umieszczenie ich w rozdziale wstępnym dałoby czytelnikowi orientację w zasobności materiału źródłowego i już na wstępie rozproszyło wątpliwości, dotyczące miarodajności prowadzonego badania.

W charakterystyce materiału źródłowego Autorka słusznie podkreśla, że nie jest on jednorodny; zdecydowana większość tekstów zachowała postać oryginalną, czyli taką, jaką nadali jej autorzy, dwa jednak zostały poddane edycji. Warto byłoby odnieść się do tego faktu, nawet jeśli nie stanowił on większej przeszkody dla planowanego badania. Innym aspektem niejednorodności materiału badawczego jest struktura świata przedstawionego w poszczególnych pamiętnikach. Nie została ona pominięta przez Autorkę, lecz, w moim przekonaniu, mimo wszystko zbyt słabo wyeksponowana. Istnieje bowiem znacząca różnica między tekstem memoratu, opartego na intencjonalnej zgodności świata przedstawionego przez autora ze światem jego rzeczywistych doświadczeń, a tekstem literackim, zakładającym fikcyjność opisywanych zdarzeń nawet wówczas, kiedy zachowują one pełne prawdopodobieństwo. Zauważona przez Autorkę skłonność górali do gawędziarstwa (cyt. *Podhalanie są lepszymi gawędziarzami niż pisarzami* s. 10) z pewnością ujawniła się z całą mocą szczególnie w obszernych tekstach Franciszka Sikonia oraz Józefa Staszla. Powstaje więc pytanie: w jakim stopniu owa niejednorodność została uwzględniona w badaniu, a także czy, a jeśli tak, to w jakim zakresie miała ona znaczenie w procesie osiągnięcia założonych celów?

Wartościowy i obszerny rozdział poświęcony stanowi badań nad gwarą Podhala i jego kulturą (nb. do tytułu tego rozdziału w pracy wkradł się skrót składniowy: *język i kultura podhalańska*) musiał zmierzyć się z problemem obfitości materiału. Podhale od czasów odkrycia Zakopanego przez Tytusa Chałubińskiego, a następnie publikacji pierwszych tekstów gwarowych przez Stanisława Witkiewicza (*Na przełęczy* 1889), i Henryka Sienkiewicza (*Sabałowa bajka*, 1889), stało się obiektem wielu eksploracji naukowych, w tym językoznawczych. Także przedstawiciele innych dyscyplin żywo interesowali się (i nadal się interesują) tym regionem. Z tego powodu nie jest łatwo przedstawić pełny opis stanu badań nad tak szerokim zagadnieniem. Mimo to w tak zatytułowanym rozdziale powinna się znaleźć szersza reprezentacja publikacji, które łączą perspektywę lingwistyczną z kulturową, ze szczególnym uwzględnieniem tych, które ukazują gwarę w odmianie pisanej, w tym także jako język

literatury. Niewątpliwie cenną, szczególnie ze względu na charakter materiału źródłowego, byłaby również praca Jana Gutta-Mostowego pt. *Gwara o gwarze* (1998). Łączy ona wiedzę o regionie z wiedzą o języku, a przy tym prezentuje całość z pozycji autochtona, który wyrósł na Podhalu, przygląda się mu z dystansu tak czasowego, jak i przestrzennego. Z całą pewnością każdy zainteresowany gwarą i kulturą Podhala, a szczególnie badacz twórczości samych górali, winien mieć ją wśród swoich lektur, choć nie wpisuje się ona w kanon opracowań naukowych. Ponadto w rozważania wkradły się drobne błędy natury technicznej: wiek XVIII został pomyłony z XIX, a XIX z XX (s. 38), a *Słownik gwary podhalskiej* (nie; podhalańskiej) B. Dembowskiego został opublikowany w 1894 roku (nie: w 1984, s. 40).

Warto jednak podkreślić, że Autorka stosunkowo szeroko i wnikliwie przedstawiła kulturowo-historyczną panoramę Podhala w kolejnym rozdziale, zatytułowanym *Historyczne tło rzeczywistości opisaney w tekstach źródłowych*, jakkolwiek i tam zakres źródeł pozostawia nieco do życzenia. Wśród opracowań z tego zakresu brakuje przede wszystkim monografii pt. *Czarny Dunajec i okolice* pod redakcją Feliksa Kiryka (1997), a także cennych i wszechstronnych opracowań autorstwa Włodzimierza Wnuka (*Moje Podhale, Ku Tatrom, Na góralską nutę, Walka podziemna na szczytach*), który opisywał Podhale w czasach, kiedy powstawały pamiętniki, będące podstawą materiałową niniejszej pracy. Mimo to należy wysoko ocenić starania Autorki o to, aby poddane analizie teksty osadzić w stosownym kontekście, a przez to w pewnym stopniu zrekonstruować potencjalną wiedzę o świecie oraz zakres życiowego doświadczenia ich autorów.

Metodologiczne podstawy pracy zostały w stosownym rozdziale rozprawy przedstawione obszernie i wyczerpująco. Autorka rozpatruje kluczowe dla swoich rozważań pojęcia pola leksykalno-znaczeniowego oraz pola tematycznego w kontekście ich ewolucji w ramach różnych koncepcji naukowych, wykazując przy tym dobrą orientację w trwającej już kilka dekad dyskusji dotyczących tych zagadnień. Przyjęte przez siebie założenia metodologiczne, będące podstawą badań własnych, Autorka umieściła w różnych częściach tego złożonego i rozbudowanego rozdziału, przez co czytelnik może mieć pewne trudności z ich sprecyzowaniem. Gdyby praca doczekała się ewentualnej publikacji, warto by wziąć pod uwagę możliwość przeredagowania tej istotnej części rozprawy. Wszystkie kluczowe informacje dotyczące założeń metodologicznych prezentowanego badania mogłyby wówczas znaleźć się w jednym miejscu i przybrać formę jednorodnej i zwartej prezentacji. Przedstawienie podstaw metodologicznych badania własnego można by połączyć z rozdziałem

pt. *Zasady uporządkowania i opisu materiału*, w którym metoda uporządkowania leksemów w części materiałowej została opracowana i przedstawiona w sposób jasny i klarowny.

Omówienia poszczególnych pól i subpól tematycznych, każdorazowo złożone z części leksykalnej, polegającej na opisanu wyekscerpowanych z tekstów pamiętników wyrazów, i analitycznej, będącej próbą ich interpretacji w kontekście przyjętych celów pracy, zostały przeprowadzone wyczerpująco i konsekwentnie, a także zgodnie z przyjętymi zasadami opisu. W ramach rozważań, dotyczących budowy, zakresu i wewnętrznych zależności jednostek leksykalnych w obrębie każdego z omawianych pól, Autorka powołuje się na wiele cennych źródeł, nie biorąc jednak po uwagę własnych kompetencji językowych. Będąc rodowitą Podhalanką i podejmując się pracy poświęconej własnej gwarze, przy doskonale rozwiniętej umiejętności zachowania koniecznego dla rozpraw naukowych dystansu, świadomie zrezygnowała z odwoływania się do osobistego doświadczenia gwarowego. Z jednej strony jest to postawa w jakimś stopniu właściwa, z drugiej jednak pozbawia ona pracy cennej i rzadko możliwej perspektywy emicznej. Tymczasem owo wewnętrzne doświadczenie gwary, którego nie należy lekceważyć, i związane z nim jej głębokie rozumienie subtelnych odcieni góralskiego świata wzbogaciłyby poszczególne interpretacje o dodatkowe treści. Wówczas np. wyrażenie *dziod wyndrowny*, zaklasyfikowane do subpola *człowiek biedny*, zyskałoby w opisie komentarz, iż odnosi się ono także do pewnej wąskiej grupy ludzi, którzy cieszyli się w społeczności wiejskiej szczególnymi przywilejami, odgrywając w niej istotną, czasami wręcz magiczną rolę. Tego typu drobne dyferencje semantyczne, wynikające z życiowego, a nie tylko słownikowego istnienia danego słowa, można by wskazać niemal w każdym z prezentowanych pól. Ich uwzględnienie wzbogaciłoby analizy i dało możliwość ujęcia dodatkowych rysów językowego obrazu świata, zamkniętego w gwarze Podhalan.

Mimo tych uwag, które w większości mają polemiczny charakter, a także drobnych usterek natury językowej, przedstawioną do recenzji pracę oceniam wysoko. Za takim stanowiskiem przemawia nie tylko zakres i jakość przeprowadzonych analiz, ale także i fakt, że zostały one poświęcone tekstom, które stanowią autentyczne świadectwo góralskiego życia. Napisane w większości w latach 60. XX wieku, po półwieczu doczekały się należnego im zainteresowania. Ich autentyczność sprawia, że wnioski wyprowadzone przez Panią mgr Ewę Motykę-Sikorę mają szczególne znaczenie dla rozwoju współczesnej wiedzy na temat gwary kultury Podhala.

Konkluzja

Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzam, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Ewy Motyki-Sikory jest opracowaniem naukowym o wysokiej wartości poznawczej, opartym na podstawie poprawnie zaprojektowanych i przeprowadzonych oryginalnych badaniach własnych, potwierdzających opanowanie przez Autorkę umiejętności prowadzenia pracy naukowo-badawczej.

Przedstawiona do recenzji praca spełnia wymogi określone w art. 187 ust. 1-2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.), zatem recenzent wnosi o dopuszczenie Autorki rozprawy do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

Anna Meluszyńska